

kyyti ainoastaan järjesty? Kuka maksaa tuon operaattorin vaatiman takuumaksun luottohäiriöisten kohdalla ja hankkiiko sosu kannyn? Avoimia kysymyksiä on paljon. Tietoa projektista on kuulemma ollut saatavilla kuu-kausia. Minulle se tuli ”pyytämättä ja täydellisenä yllätyksenä”, kun vakiokuljettajani kysyi, miksi en ole ottanut kantaa asiaan. Ilmeisesti myöskään muille

tiedotusvälineiden kanssa toimiville ei tätä kuljetustarvekyselyä lähetetty kuin pyynnöstä ja viime tipassa, jotteivät nämä todellakin ottaisi siihen kantaa ja saisi muita palvelun tarvitsijoita le-vottomiksi.

Huvittavinta tässä tilanteessa onkin, että henkilöt, jotka minulta tätä kannanottoa ovat pyytäneet, kuuluvat ryhmään vammaisten ja vanhusten asioista

päättävät ja niitä hoitavat henkilöt. Joukossa on pari lääkäriä, pari sairaalassosiaalityöntekijää ja jopa oikeita sosiaalivirkailijoita, jotka ovat itse osallistuneet päätöksen tekoon. ”Pena, jonkun on pakko kirjoittaa tästä”, minulle sanottiin. Olisiko heidän ollut liian uskallettua esiintyä omilla nimillään meille myönteisessä hengessä? Minä vaan kysyn.

Kilpailutalouden kritiikkiä

PASI PYÖRIÄ

Viimeksi kuluneen neljänneksen vuosisadan aikana Suomi on jälleen kerran kokenut rajun rakennemuutoksen. 1980-luvun nousukautta, jota kasinotaloudeksiinkin kutsuttiin, seurasi poikkeuksellisen syvä taantuma. Vuosina 1991–1993 bruttokansantuote romahti ja työttömyysaste moninkertaistui. Muun muassa rahamarkkinoiden hallitsemattoman vapauttamisen, idänkaupan kuihtumisen ja pankkikriisin seurauksena Suomi ajautui täystyöllisyydestä historian pahimman työttömyyden kuriin.

Toisaalta lama pakotti välttämättömiin rakenteellisiin uudistuksiin työ- ja talouselämässä, mutta toisaalta sen varjolla oikeutettiin kyseenalaisiakin poliittisia ratkaisuja, joiden kustannuksia maksetaan edelleen pitkäaikaistyöttömyyden ja sosiaalisen syrjäytymisen muodossa. Yhteiskunta jakautui uudella tavalla kahtia A- ja B-luokan kan-

salaisiin. Syvin kuilu repesi työllisten ja ei-työllisten välille, vaikka helppoa ei ole patkätyöläisiläkään. Laman seurauksena pitkäaikaistyöttömyys näyttää jääneen pysyväksi ongelmaksi. Tilastot myös kertovat, että työssä käyviä köyhiä on aikaisempaa enemmän.

Kenties vielä työelämän korttipakan uusjakoakin suurempi muutos on tapahtunut asenteiden ja kulttuurisen ilmaston tasolla. Nykyistä ajan henkeä ilmentää hyvin se, että kilpailutalouden retoriikalta ei voi välttyä juuri missään. Muistan vielä, kun 1980-luvulla ala-asteen luokanopettajani peitti musteella paikallisen säästöpankin nimen koululle lahjoitetuista lukujärjestyksistä. Nykyisin koulujen ja yritysten yhteistyö on arkipäivää ja yrittäjyyskasvatus haluttaisiin osaksi perusopetusta ja jopa päivähoitoakin.

Taloudellinen kilpailu ja yrittäjyys sinänsä eivät toki ole on-

Risto Heiskala & Eeva Luhtakallio (toim.)
Uusi jako. Miten Suomesta tuli kilpailukyky-yhteiskunta?
Helsinki: Gaudeamus, 2006
255 s.

Kati Rantala & Pekka Sulkinen (toim.)
Projektityhteiskunnan kääntöpuolia
Helsinki: Gaudeamus, 2006
246 s.

gelma. Päinvastoin yhteinen hyvä syntyy elinkelpoisesta yritystoiminnasta ja tuottavuuden kasvusta. Ongelman ydin on siinä, että kilpailutaloudesta on muodostunut kyseenalaistamaton mantra sielläkin, missä muiden kuin taloudellisten arvojen pitäisi ratkaista. Yrittäjyyden käsite on laajentunut liiketalouden rajojen ulkopuolelle. Esimerkik-

si yrittäjyyskasvatukseksi kutsulla nuorella tieteenalalla puhutaan liiketaloudellisen ulkoisen yrittäjyyden ohella sisäisen yrittäjyyden tärkeydestä eli omaehtoisesta yksilön harjoittamasta yrittäjämäisestä elämäntavasta.

* * *

Tätä muutosta lähestytään runsaan kahdenkymmenen artikkelellin voimin teoksissa *Uusi jako* ja *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia*. Kummankin teoksen kantavana teemana ovat kilpailutalouden nousu ja liike-elämälle ominaisen ajattelutavan syöpyminen osaksi kaikkia elämänalueita. Edellisen teoksen toimittajat kiteyttävät muutoksen väitteeseen, jonka mukaan ideologisesti ja kulttuurisesti tulkittuna meistä kaikista on tullut yrittäjiä. Jälkimmäisen teoksen mukaan suomalaisen valtajärjestelmän – poliittisen päätöksenteon ja hallinnon – muutosta ilmentää iskulause ”Tehokkaammin, nopeammin, edullisemmin!”.

Mistä tässä hiljaisessa vallankumouksessa on kyse? Kuinka meistä kaikista on vaivihkaa tullut sisäisiä sankareita ja kuinka julkinen sektori on apinoinut nykyiset periaatteensa, kuten tulosohjauksen ja palvelujen kilpailuttamisen, kuin suoraan yritysmaailmasta?

Yksi mahdollinen vastaus löytyy kapitalismin kehityslogiikasta. Toisen maailmansodan jälkeistä aikaa aina vuoden 1973 öljykriisiin saakka on kutsuttu kapitalismin kultaiseksi ajaksi. Länsimaat vaurastuivat nopeasti, työtä pelkäämättömille löytyi töitä ja syntyi sellainenkin ihme kuin pohjoismainen hyvinvointivaltio. Talouskasvu nojasi fordistiseen massatuotantoon. Tarvantoottajat pyrkivät polke-

maan hinnat alas ja kasvattamaan kysyntää nostamalla tuotantokapasiteettia eli investoimalla. Myös keynesiläinen rahapolitiikka (jonka suomalaista muunnelmaa edusti Pekka Kuusen sosiaalipoliittinen ajattelu) eli tietoinen julkisen talouden ja julkisen kulutuksen paisuttaminen tuki investointihakuista talouskasvua.

Kuitenkin ihmisten kulutus-kysynnällä, tuotantokapasiteetin kasvattamisella ja valtion kontrolloimien kotimarkkinainvestointien tehokkuudella on rajansa. Viimeistään ensimmäisen öljykriisin myötä kävi selväksi, että kehittyneissä länsimaissa tulevan talouskasvun avaimet on löydettävä jostain muualta kuin fordismiksi ja keynesiläisyydeksi kutsutuista opeista.

Fordismin ajaututtua kriisiin sekä yritykset että valtiovalta heräsivät näkemään maailman yhtenä isona markkinapaikkana. Valtiot reagoivat talouskasvun hiipumiseen purkamalla säädöksiä, jotka rajoittivat ja ohjasivat valtioiden rajat ylittäviä pääomavirtauksia, ja luonnollisesti yritykset käyttivät tilaisuuden hyväkseen. Yritykset alkoivat nopeasti kehittää kansainvälisiä verkostoja, perustaa tytäryhtiöitä ulkomaille ja etsiä parasta mahdollista tuottoa investoinneilleen ympäri maailman, esimerkiksi siirtämällä tuotantoa sinne, missä tuotantokustannukset ovat edullisimmat.

Näiden muutosten seurauksena – tosin vasta 1990-luvulla – Suomen talous kytkeytyi peruuttamattomalla tavalla osaksi globaaleja markkinoita. Suomalaisyrittäjien omistus pohja kansainvälistyi ja myös ulkomaiset yritykset löysivät Suomen. Suurin ideologinen muutos oli kuitenkin siinä, että omistaja-arvon

kasvattaminen nousi liike-elämän keskiöön. Tapahtui siirtymä valtiojohtoisesta suunnittelutaloudesta kilpailutalouteen.

* * *

Merkittäväksi tämän murroksen tekee ennen kaikkea se, että liiketaloudellinen retoriikka levisi yritysmaailmasta politiikkaan, mediaan ja tätä kautta myös kansalaisten arkeen. Erityisesti 1990-luvulla poliittiseen kielenkäyttöön pesiytyi puhe kansantalouden kilpailukyyn turvaamisesta ja kehittämisestä, mikä konkretisoitui esimerkiksi tietoisena panostuksena korkeimpaan koulutukseen, tutkimukseen ja tuotekehitykseen.

Samanaikaisesti kun kilpailukyvyistä muodostui kansallinen prioriteetti, valtiovalta omaksui uuden julkishallinnollisen ajattelutavan (*New public management*), joka korostaa keskusvaltan hajauttamista sekä julkisen palvelutuotannon kilpailuttamista, ulkoistamista ja kustannustehokkuutta. Tässä prosessissa kansalaisten rooli politiikan subjekteina hämärtyi. Nykyisin kansalaiset nähdään valtion asiakkaina ja julkisten palveluiden kuluttajia, ei niinkään poliittisen tahdon lähteenä, kuten *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia* -teoksessa analysoidaan.

Myös median agendalla liiketaloudellinen ajattelu on saanut aikaisempaa vahvemman jalansijan. Eräässä mielessä jatkuva uutispuuro julkisen talouden säästöjen välttämättömyydestä, pörssikurssista ja Suomen asemasta kansainvälisissä kilpailukykyvertailuissa on ”kolonialisoitunut inhimillisen elämissaailman”, kuten Jürgen Habermas sanoisi, ja tämä on osaltaan auttanut poliittisia päättäjiä vie-

mään läpi intressejään. Kapitalismin lieveilmiöihin kyllä suhtaudutaan kriittisesti, mutta itse kilpailutalouden välttämättömyyttä ei kyseenalaisteta.

Edellinen väitteeni on tarkoitushakuisesti provokatiivinen. Kummassakaan tässä arvioidussa teoksessa ei sentään rohjeta väittää, että suomalaisten perimmäinen arvomaailma olisi kokenut täydellisen suunnanmuutoksen. Hyvä näin, koska empiirisistä arvotutkimuksista harvoin löytyy tukea radikaalien yhteiskuntateoreettikkojen oletuksille. Esimerkiksi individualisoituminen on edennyt enemmän hitaasti hiipien kuin hyppäyksittäin. Sekin on syytä muistaa, että Suomessa kilpailukykyistä taloutta on pidetty yhteiskuntapoliittisesti tärkeänä tavoitteena jo 1950-luvulta lähtien, eli tässäkin yhteydessä kyse on jatkumosta eikä äkillisestä historiallisesta katkoksesta.

Mikä sitten on todella muutunut? Ennen 1980- ja 1990-luvun murresta kilpailukykyä amennettiin hierarkkisista rakenteista, sääntelystä ja pyrkimyksistä keskitettyyn suunnitteluun, kunnes talouden globalisaatio teki suunnittelutalouden puutteet läpinäkyviksi. Vastanäistä keinoista luopuminen teki mahdolliseksi, että suuntautuneisuus kilpailukykyyn levi-

si koko yhteiskuntaan, *Uusi jako* -teoksessa painotetaan. Myös *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia* -teoksen mukaan tehokkuutta ja tuottavuutta korostava ajattelutapa on vastaus organisoitunutta kapitalismin kriisiin koko yhteiskunnan tasolla. Uuden ajattelu- ja hallintatavan logiikka tunkeutuu kaikkialle taloudesta ja politiikasta jopa perheiden sisälle, lasten kasvatukseen ja ihmissuhteisiin.

* * *

Kummassakin teoksessa nostetaan esiin sama tärkeä ongelma. Vaikka Suomen kilpailukyky, talouden dynaamisuus ja vaurauskin ovat korkeammalla tasolla kuin koskaan, onko todellista edistystä sittenkään tapahtunut elämän laadun parantumisen merkityksessä? Entä lunastaako kilpailukyky- tai projektiyhteiskunta lupauksensa paremmasta huomiosesta? Näihin kysymyksiin kirjat eivät suoraa vastausta tyrkytä, mutta lukijalleen ne antavat runsaasti pohdittavaa oman näkemyksen muodostamiseksi.

Keskeisin ero kirjojen välillä on näkökulman valinta. *Uusi jako* -teoksessa yhteiskunnallista muutosta lähestytään kilpailukykyyn perspektiivistä. *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia*

-teoksen punaisena lankana on otsikon mukaisesti projekti uutena työelämää strukturoivana organisaatiomuotona. Pidän erityisesti jälkimmäistä rajausta mielekkäänä. Sanakirjamääritelmän mukaan projekti on tarkkaan suunniteltu hanke tietyn päämäärän saavuttamiseksi, mutta laajemmassa katsantokannassa se on myös liikkeessä olemisen tila, jota tarjotaan koko yhteisöllistä elämää jäsentäväksi periaatteeksi.

Jatkuvassa liikkeessä olemisen ihanteeseen kiteytyy hyvin nykyisen ajan hengen moraalinen dilemma. Kapitalistinen pääoman kasautumisen logiikka epäilemättä edellyttää lakkaamatonta kiihtyvyyttä, mutta hyvä elämä ei voi perustua tulosparannusten, tuottavuuden ja tehokkuuden tavoitteluun. Kilpailulla on rajansa ja se tulee vastaan silloin, kun ihmisten on kohdattava toisensa ihmisenä: sairaaloissa, palvelutaloissa, päiväkodeissa ja arjessa.

Erityisesti yhdessä luettuna tässä arvioidut teokset toimivat hyvin toistaan täydentäen. Jos kuitenkin valita pitäisi, *Projektiyhteiskunnan kääntöpuolia* on sisällöltään piirun verran fokuoituneempi, mikä tekee siitä ”kilpailijaansa” tarkoituksenmukaisemman artikkelikokoelman.